

UDK:811.163.42'373.7

811.161.1'373.7

Izvorni znanstveni rad

Rukopis primljen 24. VI. 2022.

Prihvaćen za tisak 28. X. 2022.

<https://doi.org/10.31724/rihjj.48.2.3>

Anita Hrnjak

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb

orcid.org/0000-0002-2660-7332

ahrnjak@ffzg.hr

(ZABRANJENO) VOĆE U HRVATSKOJ I RUSKOJ FRAZEOLOGIJI

U radu se prikazuju rezultati analize hrvatskih i ruskih frazema s fitonimskim komponentama kojima se imenuju različite vrste voća te leksemima *voće* i *плод* kao frazeološkim komponentama. Pritom se nastoji istražiti način na koji se voće kao frazeološka komponenta konceptualizira u okvirima frazema i utječe na stvaranje frazeološkog značenja s obzirom na mogućnost njegove dvojake konceptualizacije: kao biljke i kao hrane. Kontrastivni pristup ima za cilj utvrditi sličnosti i razlike u načinu na koji voće kao frazeološka komponenta motivira frazeološko značenje u nacionalno-kulturološki specifičnoj frazeološkoj slici svijeta svojstvenoj dvama srodnim slavenskim jezicima. Detaljnije se analiziraju hrvatski i ruski frazemi s komponentom *jabuka/яблоко* kao frazeološki najproduktivnijom fitonimskom komponentom koja se odnosi na voće u obama analiziranim jezicima.

1. Uvod

Fitonimi su, nakon somatizama i animalizama, vjerojatno najčešće proučavani kao komponente frazema u okvirima frazeoloških istraživanja različitih jezika jer odražavaju značajan dio nacionalno-kulturološki specifične frazeološke slike svijeta kao dijela cjelokupne jezične slike svijeta. Pritom se kroz istraživanja osvještava uloga fitonimnog kulturnog koda u frazeologiji predstavljenog nizom slika, asocijacija i konotacija koje služe kao svojevrsna „niša” u kojoj se akumulira nacionalno-kulturološki specifičan pogled na svijet te veza materijalne,

socijalne i duhovne kulture određenog naroda (Kurbanov i Sarkisân 2019: 315). S obzirom na takva, dominantno lingvokulturološki orijentirana recentnija frazeološka istraživanja u okvirima slavenskoga lingvističkog svijeta, logična je i shvatljiva učestalost proučavanja fitonima u prvom redu u kontrastivnim frazeološkim istraživanjima koja polaze od slavenskih jezika, uspoređujući ih s drugim srodnim slavenskim ili neslavenskim jezicima. Provedena istraživanja pokazuju kako se fitomorfna metafora koristi kao sredstvo reprezentacije niza koncepata povezanih s čovjekom kao fizičkim, ali i duhovnim bićem (Kondrat'eva 2015) te se metaforički potencijal fitonima očituje u opisu čovjekove vanjštine, karakteru, odnosa prema svijetu koji ga okružuje, odnosa prema radu i odnosa prema drugim ljudima (Šarejko 2017). Pritom se u sastavu frazema povezanih s biljnim svijetom kao komponenta pojavljuje fitonim kao naziv za određenu biljku, pridjevna komponenta koja se odnosi na biljku, fitosomatska komponenta, tj. naziv za dio biljke, ali ponekad i frazemi koji nemaju ni fitonimne ni fitosomatske komponente u svom sastavu mogu svojom motivacijom i pozadinskom slikom biti vezani uz biljni svijet (Kovačević 2021: 24).

Iako većina postojećih frazeoloških istraživanja fitonimske frazeologije nije fokusirana na pojedinačne fitonime, već promatra biljni svijet kao cjelinu, zasigurno posebno mjesto među fitonimima koji se pojavljuju kao frazeološke komponente zauzimaju nazivi za voće i povrće. Naime, voće i povrće može se konceptualizirati i kao biljka i kao hrana te sukladno tomu mogu kao komponenta na različite načine motivirati frazeološko značenje. Stoga smo provedli kontrastivno istraživanje hrvatskih i ruskih frazema koji sadrže fitonimsku komponentu kojom se imenuju različite vrste voća te sam leksom *voće/плод* kao komponentu. U tu je svrhu ekscerpiranjem iz hrvatskih i ruskih općih i frazeoloških rječnika prikupljeno 39 hrvatskih i 65 ruskih frazema koji su potom podvrgnuti analizi s ciljem da se utvrdi na koje se načine u prikupljenom korpusu fitomorfnom metaforom motivira frazeološko značenje, koje su fitonimske komponente koje se odnose na voće frazeološki najproduktivnije te koji se nacionalno-kulturološki specifični elementi jezične slike svijeta mogu iščitati u ovome segmentu fitonimske frazeologije dvaju srodnih slavenskih jezika.

2. Voće u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji

Voće¹ se kao botanički termin definira kao plod samonikle ili uzgojene voćke, ali leksem *voće* u hrvatskom jeziku nije jednoznačan i odnosi se na jestive plodove biljaka, voćnu stabljiku, voćni grm te voćno stablo ili drvo na kojem voće raste (Ladan 2006: 547). Dio je biljnog svijeta kojim je čovjek okružen tijekom cijelog života, sastavni je dio čovjekove prehrane, sveprisutno je i raznovrsno te igra nezanemarivu ulogu u simbolizmu, mitologiji i folkloru različitih naroda. Ladan (2006: 554–558) spominje kako su vrtovi s voćem poznati već u Asiriji, Babilonu i predhomerskoj Grčkoj, a među najpoznatije i najstarije voćnjake svakako se ubrajaju legendarni Semiramidini vrtovi. Egipatski vrt bio je obavezan dio kraljevske palače, a imati voćnjak i jesti vlastito voće od davnine je bio znak povlastice i životnog blaženstva. U kršćanskoj kulturi voće se također poima kao simbol blaženstva jer se voćnjak i njegovi plodovi povezuju sa starozavjetnim zemaljskim rajem. U židovsko-kršćanskoj predaji Bog se opisuje kao vrtlar rajskoga voćnjaka, a u islamskoj je Alah vrtlar voćnjaka vječnoga života. U grčkoj mitologiji najpoznatiji je mit o Hesperidama koje čuvaju stablo sa zlatnim jabukama, a jedna od njih je i poznata *jabuka razdora* koja je našla svoje mjesto upravo na frazeološkoj razini mnogih jezika. Zbog svega rečenog očekivana je istaknuta uloga voća u naivnoj slici svijeta koja se u velikoj mjeri očituje i u frazeologiji.

2.1. Specifičnosti hrvatskih i ruskih frazema s fitonimskom komponentom kojom se imenuje voće²

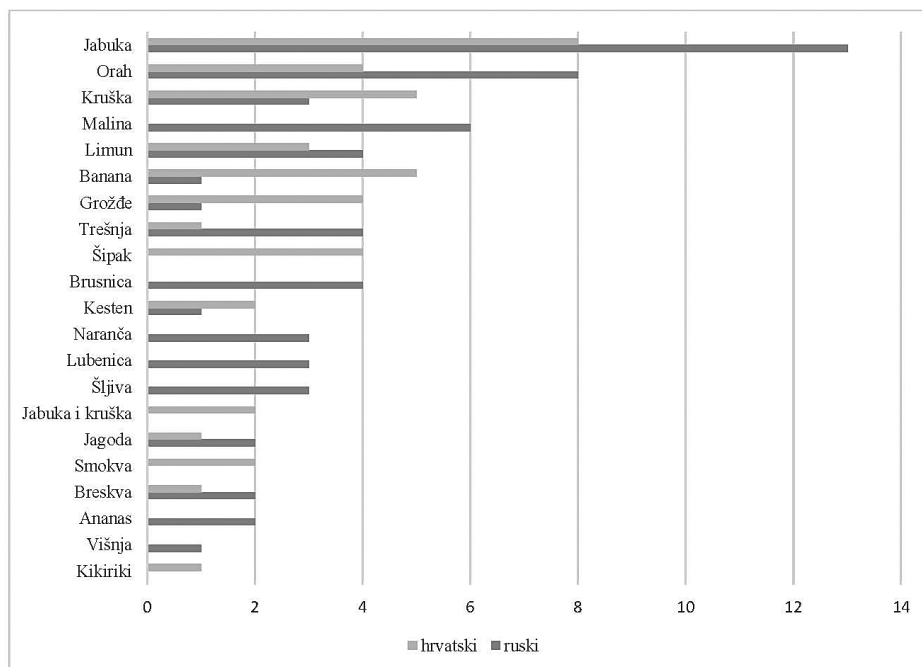
U prikupljenom korpusu hrvatskih i ruskih frazema s fitonimskom komponentom koja se odnosi na voće nalazimo čak 20 različitih vrsta voća: jabuku, kruš-

¹ U prikupljanju korpusa frazema s fitonimskom komponentom kojom se imenuje voće uključene su sve vrste voća koje se u *Hrvatskoj enciklopediji* (vidi HE) navode u okviru općeprihvaćene pomološke klasifikacije kao jezgričavo voće (jabuke, kruške, dunje, oskoruše i mušmule), koštičavo voće (šljive, marelice, breskve, nektarine, trešnje i višnje), lupinasto voće (oraš, lješnjak, badem, tršlja ili pistacija, kikiriki, kesten), jagodasto voće (jagoda, malina, kupina, crveni, crni i bijeli ribiz, ogrozd, borovnica, brusnica, stolno grožđe), subtropsko ili južno voće (naranča, limun, četrun, mandarina, grejpfrut, šipak ili mogranj, rogač, kaki, nešpola, žižula, planika) te tropsko voće (banana, mango, avokado, anona, ananas, datulja). Bez obzira na činjenicu da se u strogo botaničkom smislu lubenica i dinja ne smatraju voćem nego povrćem, u prikupljanju korpusa za analizu u obzir su uzeti i leksemi *lubenica* (арбуз) i *dinja* (дыня) jer smatramo da se u naivnoj slici svijeta, prvenstveno zbog načina konzumacije, poistovjećuju s voćem.

² S obzirom na to da je zbog ograničenja duljine članka nemoguće prikazati kompletnu analizu svih prikupljenih frazema ovdje se donose samo najrelevantniji i najzanimljiviji rezultati provedene analize.

ku, šljivu, grožđe, breskvu, smokvu, jagodu, malinu, trešnju, višnju, brusnicu, šipak, kesten, orah, kikiriki, limun, naranču, bananu, ananas i lubenicu. Pritom se u svojstvu frazeološke komponente pojavljuje barem po jedna vrsta voća iz svih skupina pomološke klasifikacije: od jezgričavog voća jabuka i kruška, od koštičavog voća šljive, breskve, trešnje i višnje, od lupinastog voća orah, kikiriki i kesten, od jagodastog voća jagoda, malina, brusnica i grožđe, od suptropskog ili južnog voća naranča, limun i šipak te od tropskog voća banana i ananas.

Grafikon 1. Zastupljenost voćnih vrsta kao fitonimske komponente kod hrvatskih i ruskih frazema

Kao što Grafikon 1 pokazuje, daleko najviše frazema obaju analiziranih jezika kao komponentu sadrži leksem *jabuka*. U osnovi u sastavu jednoga frazema nalazimo jednu fitonimsku komponentu, ali u sastavu nekoliko hrvatskih frazema pojavljuju se istovremeno dvije fitonimske komponente koje se odnose na voće, a to su jabuka i kruška. Vidljivo je da su najbrojniji u obama jezicima frazemi s voćem specifičnim za umjerena klimatska područja (jabuka, orah, kruška, grožđe, trešnja), ali kao komponente zastupljeni su i citrusi (limun, naranča)

te egzotične vrste voća poput banana ili ananasa. Samo u hrvatskom jeziku u svojstvu frazeološke komponente pojavljuju se šipak i smokva, a samo u ruskom jeziku nalazimo fitonimske frazeme s komponentama *малина* (malina), *клюква* (brusnica), *апельсин* (naranča), *арбуз* (lubenica), *слива* (šljiva), *персик* (breskva), *ананас* (ananas) i *вишня* (višnja).

Kroz kontrastivnu analizu kao najočitija razlika iskristalizirala se činjenica da je u ruskim frazemima jagodasto voće (poglavito malina) značajno frekventnije kao komponenta u odnosu na hrvatski. Frazemi *не жизнь, а малина* i *разлюли-малина* odnose se na bezbrižan život, život u blagostanju, a svi drugi frazemi s komponentom *малина* na neki su način povezani s konceptom ženske ljepote. Na muškarca koji se nalazi u društvu lijepih djevojaka odnosi se frazem *торчат в малине*, općenito lijepu ženu opisuje frazem *девушка (девка, баба) как ягода-малина*, a na privlačne, crvene ženske usne odnosi se frazem *зубы у кого как малина*. Produktivnost maline kao frazeološke komponente u ruskom jeziku povezana je s činjenicom da je u ruskoj kulturi izuzetno bogata folklorno-obredna simbolika maline, a vrlo je često povezana s predodžbom o životu u blagostanju pa se kao takva često susreće kao motiv u narodnom stvaralaštvu, a to se odrazilo i na frazeološkoj razini ruskog jezika.

Analiza je također pokazala da se voće kao komponenta pojavljuje u žargonskoj frazeologiji obaju jezika. Na primjer, u ruskom imamo niz frazema s bananom kao komponentom što nije baš predvidivo i očekivano s obzirom na nespecificnost ove voćne vrste za rusko podneblje, ali jasno je ukoliko znamo da je leksem *банан* (*banana*), zbog specifičnog oblika ove voćne vrste, zapravo eufemizam za muški spolni organ. Na primjer, takve su frazeološke govorne formule poput *какого банана?* kojom se pitamo o svrsi čijih postupaka ili riječi te *банан тебе в руку!* kojom se izražava odbijanje sugovornika ili ljutnja. U hrvatskom sličnu funkciju ima leksem *smokva* kao frazeološka komponenta. Tako se uzvičnim frazedom *u smokve!* izražava nestrpljenje, negodovanje ili ljutnja, a na izražavanje istih osjećaja odnosi se i glagolski frazem *poslati u smokve* koga.³

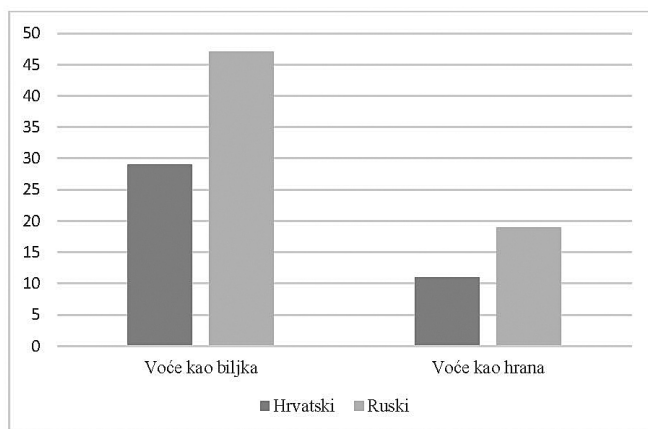
³ Analizirajući smokvu kao frazeološku komponentu treba svakako uzeti u obzir i mogućnost da se ne pojavljuje u sastavu frazema samo kao eufemizam već da je u tom slučaju frazeološka motivacija povezana s činjenicom da se ista vrsta voća u hrvatskom jeziku naziva još i *figa*. Riječ je o leksemu koji u razgovornom jeziku osim toga koristi i za specifičnu grubu gestu, palac stavljen između kažiprsta i srednjaka u znak poruge ili prkosnog odbijanja, uskraćivanja čega. Ista se gesta u ruskome jeziku naziva *фиг* ili *фига*, pri čemu se samo imenica ženskog roda *фига* koristi i kao naziv za plod smokve, tj. sinonim za *инжир*. S obzirom na to da se kod naziva za grubu gestu u razgovornom jeziku izgubila fitonimska motivacija, u provedenu analizu

Nadalje, zanimljiva je činjenica da dio frazema obaju jezika u prikupljenom korpusu frazeološko značenje gradi na figuri adinatona, odnosno na apсурdnim slikama kao što je to, na primjer, u frazemu *kad na vrbi rodi grožđe* sa značenjem ‘nikad’ ili u ruskom *груши на вербе* koji se odnosi na nešto nevjerovatno, nerealno.

2.2. Fitonimi kojima se imenuje voće kao osnova frazeološke motivacije u hrvatskom i ruskom jeziku

Promatrajući frazeološku motivaciju izabranog korpusa frazema, prije svega treba obratiti pažnju na specifičnost voća kao biljne vrste koju čovjek, za razliku od niza drugih biljnih vrsta, može konceptualizirati kao biljku, ali i kao hranu. Stoga se u metaforičkoj osnovi dubinske strukture frazema može nalaziti predodžba o voću kao biljci i voću kao biljnoj hrani. Grafikon 2 zorno pokazuje da se u obama analiziranim jezicima voće kao frazeološka komponenta znatno češće konceptualizira kao biljka.

Grafikon 2. Konceptualizacija voća kao frazeološke komponente

Kod frazema s fitonimskom komponentom kojom se imenuje voće konceptualizirano kao biljka nalazimo nekoliko modela motivacije frazeološkog značenja.

nisu uključeni hrvatski frazemi motivirani leksemom *figa* u značenju geste (npr. *dati frišku figu* komu sa značenjem ‘ne dati ništa komu’).

U dijelu takvih frazema u dubinskoj strukturi nalazimo predodžbu o životnom ciklusu biljke. Na primjer, za hrvatski frazem *padati/pasti kao <gnjila> kruška* sa značenjem ‘1. padati/pasti svom snagom; 2. ne prolaziti/proći ispit’ bitno je znanje o tome da plodovi voćaka vremenom sazrijevaju do trenutka kada počinju gnjiti, uslijed čega zbog svoje težine padaju sa stabla. Kod ruskog frazema *зимой собирать ягоды* značenje ‘obmanjivati, lagati’ utemeljeno je na znanju o tome da jagodasto voće ne dozrijeva zimi, nego je dozrijevanje kao dio njegova životnog ciklusa vezano uz proljeće ili ljeto. Nadalje, u dijelu frazema motivacija frazeološkog značenja utemeljena je na predodžbi o specifičnom izgledu svake od pojedinačnih vrsta voća zbog kojih je plodove dviju različitih voćaka lako prepoznati po određenim karakteristikama, odnosno teško ih je zamijeniti. Na taj su način motivirani frazemi koji se odnose na nešto nerealno kao što je to, na primjer, hrvatski frazem *miješati/pomiješati (zbrajati/zbrojiti) kruške i jabuke* koji se upotrebljava u značenju ‘spajati/spojiti nespojivo ili ne razlikovati nejednake stvari’ ili ruski frazem *спыши на вербе* sa značenjem ‘nešto nevjerovatno, nezamislivo’, utemeljen na apсурдноj pozadinskoj slici krušaka koje uspijevaju na stablu vrbe. Predodžba o pojedinostima izgleda i nekim općim morfološkim karakteristikama također igra bitnu ulogu kod motivacije dijela frazema analiziranog korpusa. Znanje o mnogobrojnosti koštica od kojih se sastoji šipak presudno je, na primjer, za hrvatski frazem *pun kao šipak koštica* sa značenjem ‘pretrpan, prepun’. U ruskom jeziku znanjem o tvrdoći vanjske ljuske oraha motiviran je frazem *крепкий орешек* koji se može odnositi na ono što je teško riješiti ili na čovjeka kojeg je teško shvatiti, razumjeti ili pobijediti.

S druge pak strane, frazeološko značenje utemeljeno na konceptualizaciji voća kao hrane u obama je jezicima rjeđe, ali i kod njega se pojavljuje nekoliko specifičnosti. Voće se poima kao hrana općenito, na primjer kod hrvatskog frazema *nije dobro trešnje jesti s kim* sa značenjem ‘nije se dobro petljati s kim’ ili kod ruskog *ешь ананасы, рябчиков жуй*, frazema koji se kao komentar odnosi na situaciju u kojoj treba uživati dok traje s obzirom na to da je očito da ona neće potrajati. Pozadinska slika utemeljena na predodžbi o egzotičnom voću kao simbolu blagostanja pojavljuje se samo u ruskom jeziku, primjerice u frazemu *ананасы в шампанском* sa značenjem ‘bogat, bezbrižan život o kakvom se može samo sanjati’. Konkretna okus samog ploda leži u osnovi značenja frazema kao što je u hrvatskom *zagristi u kiselu (gorku) jabuku* sa značenjem ‘prihvatiti se teška ili nezahvalna posla’, dok je predodžba o nepogodnosti nezrelog ploda

za konzumiranje bitna, na primjer, za ruski frazem *крепок орешек, да зелён* koji se koristi u situaciji kada se govori o onome što je naizgled primamljivo, ali se iza tog primamljivog izgleda krije nešto loše ili neprihvatljivo.

Znanje o načinu pripreme ploda za konzumaciju termičkom obradom bitno je, primjerice, za hrvatski frazem *vrući kesten* koji se odnosi na kakvu brigu ili neugodnost. U ruskom jeziku takav je frazem *выжать кого как лимон* sa značenjem ‘u potpunosti iscrpiti *koga*’ jer je utemeljen na znanju o tome da se limun uglavnom konzumira tako da se iscijedi njegov sok koji se dodaje u hranu ili piće.

U manjem dijelu frazema prisutan je složeniji način konceptualizacije voća koji uključuje i predodžbu o voću kao biljci i predodžbu o voću kao hrani. Takvi se frazemi odnose na čovjeka kao referenta, a frazeološko značenje utemeljeno je na usporedbi čovjeka s prirodnom ljepotom plodova voća. Međutim, pozadinska slika u dubinskoj strukturi takvih frazema osim vizualnih, uključuje i druge osjetilne asocijacije pa je za njihovo značenje bitna i predodžba o ugodnom, primamljivom ukusu zrelog ploda. Takav način konceptualizacije voća kao frazeološke komponente čest je kod frazema koji su u potpunosti ili barem djelomično rodno ograničeni u upotrebi, odnosno koriste se u pravilu isključivo ili češće za ženu kao referenta. Njima se opisuje fizička privlačnost žene preko predodžbe o ljepoti zdravog ploda i njegovu primamljivom okusu, što je u skladu s gastronomskom metaforom kao jednim od bitnih obilježja rodno obilježene frazeologije općenito (Hrnjak 2017: 63). Mahom su to folklorizmi koji su zanimljiva ilustracija upotrebe motiva narodnog stvaralaštva na frazeološkoj razini jezika. U hrvatskom je to usporedba lijepe žene s jabukom ili breskvom kao u frazema *kao crvena (rumena, zlatna) jabuka* ili *kao breskva (breskvica)*, a u ruskom općenito lijepe žene ili dijelova ženskog tijela s jabukom, malinom, trešnjom, višnjom ili breskvom – *щёки у кого как наливные (антоновские) яблоки* sa značenjem ‘ima *tko* lijepe, rumene obraze’, *губы у кого как малина, губы у кого как спелая вишня* i *губы (губки) у кого как черешни* sa značenjem ‘ima *tko* privlačne, crvene usne’, *<девушка> как персик* sa značenjem ‘lijepa djevojka meke, privlačne puti’.

3. Kakvo je *zabranjeno voće* u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji?

Odgovor na postavljeno pitanje daje starozavjetna biblijska priča o drvetu spoznaje dobra i zla te izgonu prvih ljudi iz rajskoga vrta kao kazni za to što su kušali njegov zabranjeni plod, priča o grijehu kao narušavanju zavjeta danog Bogom Adamu i Evi. Biblijski motiv prošao je proces frazeologizacije u nizu europskih jezika i postao dijelom internacionalnog frazeološkog fonda⁴. Frazem *zabranjeno voće* u hrvatskom se jeziku koristi sa značenjem ‘nešto privlačno ali nedopušteno, ono što još jače privlači jer je zabranjeno’, dok u ruskom jeziku u istom značenju nalazimo frazem *запретный плод*. U ruskom se jeziku u ovome frazemu ne ukazuje izravno na voće kao botaničku vrstu, već na plod, jestivi dio biljke. S njim je povezan i na istoj slici utemeljen glagolski frazem *вкусить запретный плод* sa značenjem ‘učiniti ono što je nedopušteno, zabranjeno’. Varijanta s komponentom koja ukazuje upravo na voće ipak prevladava u različitim drugim jezicima na frazeološkoj razini – eng. *forbidden fruit(s)*, njem. *verbotene Früchte*, fran. *des fruits défendus*, tal. *il frutto proibito*, španj. *el fruto prohibido*, polj. *zakazany owoc*, češ. *zakázané ovoce*, slov. *propovedani sadež* itd. Međutim, u ruskom jeziku postoji i frazem istog značenja koji ne samo da ukazuje na voće, već eksplicitno upućuje na jabuku kao zabranjeno voće. Njegov je supstantivni oblik *запретное яблоко* koji se upotrebljava u istom značenju kao i *запретный плод*, a glagolski frazem s komponentom *jabuka* pojavljuje se u obliku <вкушать (вкусить)> *яблоко познания* <добра и зла> (<от> *яблока познания*) te se koristi u značenju ‘dosegnuti visok stupanj znanja i spoznati smisao različitih pojava’. Naime, jabuka se u Bibliji nigdje poimence ne spominje, ali se smatra da se pojavila u biblijskoj priči kao posljedica miješanja dviju latinskih riječi: pridjeva *mālus*, *mālum* (s kratkim samoglasnikom) koji se pojavljuje u Vulgati i znači ‘zao’ s imenicom *mālum* (s dugačkim samoglasnikom) koja znači ‘jabuka’ (Piirainen 2012: 173). Zasiurno je na proširenost predodžbe o jabuci kao zabranjenom voću bitno utjecao i stereotipni prikaz Adama i Eve u raj u jabukom u Evinoj ruci koji se nakon poznatog bakroreza A. Dürera iz 1504. godine počeo ponavljati kao izuzetno prepoznatljivi motiv u likovnoj umjetnosti. Treba napomenuti da se i u hrvatskom i u ruskom jeziku koriste i poslovice utemeljene na istom biblijskom motivu – *zabranjeno voće je najslāde*,

⁴ E. Piirainen (2012) navodi spomenuti frazem u čak 34 europska jezika.

запретный плод сладок. Etimologija im se povezuje sa stvaralaštvom Ovidija kod kojeg se pojavljuje kao ustaljena sintagma kojom se naglašava kako je u ljudskoj prirodi da ga privlači upravo ono što mu je zabranjeno (Serov 2003: 207).

3.1. *Jabuka* kao komponenta u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji

Bez obzira na to je li jabuka uistinu bila u europskom kulturnom krugu toliko poznato i simbolikom bogato zabranjeno voće iz biblijske priče ili ne, u fitonimskoj frazeologiji hrvatskog i ruskog jezika zauzela je istaknuto mjesto i najproduktivnija je od svih vrsta voća koje se pojavljuju u svojstvu frazeološke komponente.

Ukoliko se osvrnemo na simbolizam jabuke treba istaknuti da je riječ o voću koje je od davnina simbol plodnosti, ljubavi, zdravlja, ljepote i blagostanja. Belova (2012: 608–611) ističe da je jabuka u slavenskim kulturama oduvijek imala obrednu važnost te se koristila u ritualima kao ukras i kao hrana. Uz nju se prije svega vezuje ljubavno-erotska simbolika zbog koje je između djevojaka i mladića bila uobičajena razmjena i darivanje jabuka kao znaka ljubavi. U narodnim tradicijama i stvaralaštvu povezana je sa ženom, a kao simbol ljepote i zdravlja često se pojavljivala, a ponegdje se još uvijek pojavljuje, u svadbenim obredima. Na primjer, prije vjenčanja nevjesta stavlja jabuku u džep, a nakon vjenčanja mladenci ju jedu kako bi njihova djeca bila lijepa i zdrava (ibid.). Jabuka je, upravo zbog svoje simbolike plodnosti, povezana i s ritualima koji prate obrađivanje zemlje. Koristila se često u narodnoj medicini, a u slavenskim bajkama javlja se motiv jabuke koja pomlađuje i ozdravljuje (Belova 2012: 610). S obzirom na to da je jabuka zavičajno voće u velikom dijelu Europe, čest je motiv u folkloru i mitologiji ne samo Slavena nego i mnogo šire, od drevnih Helena i Rimljana do Kelta i Germana, dijeleći pritom sa slavenskim kulturama njezina osnovna simbolička značenja: plodnosti, ljekovitosti, mladosti, besmrtnosti, ljubavi i zavođenja (Ladan 2006: 566).

Frazeme s jabukom kao komponentom moguće je prema njihovoj frazeološkoj motivaciji podijeliti na nekoliko podskupina unutar dviju osnovnih: frazema motiviranih jabukom kao biljkom i jabukom kao hranom.

Najveći broj frazema utemeljen na poimanju jabuke kao dijela biljnog svijeta, a pritom je dio njih motiviran mitološkim i biblijskim motivima koji uključuju plod jabuke. Mitologiji dugujemo hrvatski frazem *jabuka razdora* kojem u ruskom odgovara *яблоко раздора* (*Эриды*), a oba se odnose na predmet spora, svađe. Ruski frazem varijantnom antroponimskom komponentom izravno ukazuje na mitološku pozadinu i motiviranost frazeološkog značenja mitom o zlatnoj jabuci s natpisom *Najljepšoj* bačenu od strane boginje razdora Eride s ciljem da zavadi tri boginje koje su na nju pretendirale – Heru, Atenu i Afroditu (Serov 2003: 671). Ruski frazem *яблоку Гесперида* također je mitološki motiviran, a karakterističan je za književni diskurs u kojem se upotrebljava sa značenjem ‘ono što je nedostižno ili nedozvoljeno’. U osnovi mu je mit o posljednjem od Heraklovih poslova prema kojem je morao pronaći način kako doći do zlatnih jabuka⁵ iz vrta Hesperida. Kćerima božice noći Nikte i titana Atlanta zadaća je bila da čuvaju zlatne jabuke koje su bile Gejin svadbeni dar Heri za vjenčanje sa Zeusom (Ladan 2006: 569). Biblijska motivacija prisutna je u ruskim frazemima *запретное яблоко* i *<вкушать (вкусить)> яблоко познания <добра и зла> (<от> яблока познания)*, spomenutima ranije uz biblijsku priču o zabranjenom voću u zemaljskom rajskom vrtu.

Jabuka kao simbol ljepote i zdravlja konceptualizirana je u dijelu hrvatskih i ruskih frazema specifičnih po tome što su rodno ograničeni u upotrebi jer se gotovo isključivo odnose na ženu kao referenta, samo ponekad na djecu obaju spolova.⁶ Na privlačno lice koje svojim rumenilom ne čini lice samo lijepim, već i signalizira o dobrom zdravlju, odnose se hrvatski frazemi *crven (rumen) kao jabuka, kao crvena (rumena, zlatna) jabuka* te ruski *румяный как <наливное (антоновское)> яблоко, щёки у кого как наливные (антоновские) яблоки*. Na zdravlje povezano s ljepotom odnosi se i hrvatski frazem *jedar (zdrav) kao jabuka*.

Dio frazema s komponentom *jabuka* u svom sastavu utemeljen je na poimanju jabuke kao ploda i općem znanju o karakteristikama jabuke kao voćne vrste. Ap-surdna slika kao frazeološka motivacija prisutna je kod hrvatskog frazema *kad javor jabukama rodi* sa značenjem ‘nikad’ te ruskih frazema *яблок на сосне не*

⁵ Jedna od njih je i prethodno spomenuta jabuka na koju je Erida, ukravši ju kasnije, napisala zlokožno *Najljepšoj* i na taj način zavadila boginje Heru, Atenu i Afroditu.

⁶ *Usp.* s frazemima opisanima pod 2.2.

бывает (dosl. jabuka nema na boru) koji se koristi kao komentar neke nemoguće, nerealne situacije i *дождаться* от кого чего *как от ветлы яблок* (dosl. dočekati što od koga kao od vrbe jabuke) sa značenjem ‘očekivati *od koga* ono što se neće dogoditi’. Absurdnost pozadinske slike svih triju frazema utemeljena je na znanju da javor, bor (сосна) i vrba (ветла) nisu voćke i ne rode jabukama. Ruski frazem *яблоку негде упасть* govori o pretrpanosti nekog prostora ljudima, velikoj gužvi, a motiviran je usporedbom proporcija čovjeka s proporcijama jabuke i znanjem o veličini ploda jabuke koja je, bez obzira na moguća odstupanja s obzirom na određenu sortu, u osnovi manja od veličine prosječne ljudske šake. Frazem *падать/упасть как спелое яблоко* sa značenjem ‘s lakoćom se naći *gdje*, lako pasti *komu* u ruke’ utemeljen je na znanju o tome da se plodovi jabuke lako otkidaju s grana kad dosegnu punu zrelost, padajući pritom na tlo.

Jabuka kao jestivi plod, odnosno hrana, osnova je motivacije hrvatskog substantivnog frazema *kisela jabuka* koji se odnosi na težak, nezahvalan posao ili neugodan problem te na istoj slici utemeljenog glagolskog frazema *загрести* <u> *kiselu (gorku) jabuku* koji se koristi sa značenjem ‘prihvatiti se teška (nezahvalna) posla, upustiti se u rješavanje neugodna (osjetljiva) zadatka’. Pritom se frazeološka motivacija temelji na znanju o okusu jabuke, koji može varirati od sorte do sorte, ali se ukusnijima u pravilu smatraju jabuke koje su slatkaste, za razliku od kiselih koje svojom kiselošću mogu ukazivati i na nezrelost. Varijantna pridjevna komponenta koja ukazuje na gorak okus koristi se u metaforičkom značenju gorčine kao težine načina života i odnosa s ljudima, osjećaja stalne tegobe i pomanjkanja lakoće. Hrvatski frazem *trula (gnjila) jabuka* i njegov ruski značenjski i strukturni ekvivalent *гнилое яблоко* motivirani su znanjem o tome da se trulež s jedne jabuke vrlo brzo širi na druge koje su s njom u doticaju, čineći ih tako nepogodnima za jelo. Stoga se odnose se na nekoga ili nešto što predstavlja element koji može narušiti sklad cjeline ili skupine svojim lošim utjecajem. Ruski frazem *лицо у кого как печёное яблоко* uspoređuje naborano lice s pečenom jabukom koja poprima specifičan oblik zbog dehidracije uslijed termičke obrade.

4. Zaključak

Provedeno istraživanje potvrdilo je značajan simbolički i metaforički potencijal dijela fitonima kojima se imenuje različite vrste voća, a njihova je produktivnost na frazeološkoj razini kako hrvatskog tako i ruskog jezika vrlo visoka. Pritom se u obama jezicima jabuka pokazala frazeološki najproduktivnijom, a slijede orah i kruška, vrste voća specifične za umjerena klimatska područja. Kontrastivna analiza potvrdila je pretpostavku o dominantnoj sličnosti u konceptualizaciji voća kao frazeološke komponente i njegove uloge u motivaciji frazema hrvatskog i ruskog, dvaju srodnih slavenskih jezika. Međutim, visoka produktivnost leksema *malina* kao frazeološke komponente u ruskom jeziku i njena odsutnost u hrvatskoj frazeologiji ukazuju na nacionalno-kulturološku specifičnost ruske frazeološke slike svijeta u kojoj se očituje bogata folklorno-obredna simbolika maline, voća koje se stoga i na frazeološkoj razini povezuje s lagodnim životom i blagostanjem te konceptom ženske ljepote.

U obama analiziranim jezicima voće se pojavljuje kao frazeološka komponenta u funkciji eufemizma u žargonskoj frazeologiji: u hrvatskoj je to leksem *smokva*, a u ruskoj *банан* (*banana*).

Voće zauzima specifično mjesto među fitonimima koji se pojavljuju u frazeologiji s obzirom na to da se radi o predstavnicima biljnog svijeta kod kojih je moguća dvojaka konceptualizacija te kao frazeološke komponente mogu motivirati značenje kroz fitomorfnu metaforu u osnovi koje je voće kao biljka ili voće kao hrana. Analiza je pokazala da se voće kao frazeološka komponenta u obama jezicima ipak češće konceptualizira kao biljka, a za frazeološku motivaciju tada je bitno znanje o životnom ciklusu biljke (vremenu dozrijevanja, opadanja sa stabla, procesu truljenja i sl.) te izgledu ploda i njegovim specifičnim karakteristikama (veličini, boji, teksturi kože ili ljuske, košticama i sl.). Ukoliko se voće kao frazeološka komponenta konceptualizira kao hrana, frazeološko značenje je motivirano predodžbom o okusu voća, važnosti zrelosti ploda zbog njegove jestivosti te načinu konzumiranja (npr. cijedenju, termičkoj obradi). U jednoj specifičnoj grupi frazema obaju analiziranih jezika ostvaruje se složenija konceptualizacija voća te je za frazeološku motivaciju bitna i predodžba o voću kao biljci i voću kao hrani. Riječ je o nizu frazema rodno ograničenih u upotrebi na način da se isključivo ili češće koriste za ženu kao referenta čija se privlačnost,

ljepota, svjež i zdrav izgled u njima povezuju s prirodnom ljepotom i primamljivim okusom zdravog, zrelog ploda kroz gastronomsku metaforu, općenito specifičnu za rodno ograničenu frazeologiju koja se odnosi na ženu. Pritom se u takvu tipu frazema u obama jezicima kao komponente pojavljuju leksemi *jabuka* i *breskva*, a u ruskom jeziku osim njih i *malina*, *višnja* i *šljiva*.

Literatura

BELOVA, OLGA. V. 2012. Jabloko. *Slavânskie drevnosti. Ètnoligvističeskij slovar' v 5 tomah. Tom 5.* Ur. Tolstoj, N. N. Meždunarodnye otnošenîâ. Moskva. 608–611.

HRNJAK, ANITA. 2017. *Frazeologija u rodnome okviru. Rodni elementi u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji.* Knjigra. Zagreb.

KONDRAT'EVA, OLGA N. 2015. Fitomorfnaâ metafora kak sredstvo reprezentacii koncepta "Duša" v ruskoj lingvokul'ture. *Lingvokul'turologiâ* 9/1. 124–142. <https://cyberleninka.ru/article/n/fitomorfnaaya-metafora-kak-sredstvo-reprezentatsii-kontsept-a-dusha-v-russkoy-lingvokulture.pdf> (pristupljeno 22. lipnja 2022.)

KOVAČEVIĆ, BARBARA. 2021. Kruške, jabuke, šljive... *Hrvatski jezik: znanstveno-popularni časopis za kulturu hrvatskoga jezika* 8/4. 24–26.

KURBANOV, IBRAGIM A.; SARKISÂN, NANE S. 2019. Frazeologizmy i paremii s fitonimnym komponentom v anglijskom, nemeckom i ruskom âzykah. *Philological science. Journal of Shardinisk State Pedagogical University* 44/4. 313–316. <https://cyberleninka.ru/article/n/frazeologizmy-i-paremii-s-fitonimnym-komponentom-v-anglijskom-nemet-skom-i-ruskom-yazykah/viewer> (pristupljeno 10. lipnja 2022.)

LADAN, TOMISLAV. 2006. *Etymologicon. Tumač raznovrsnih pojmova.* Masmedia. Zagreb.

PIIRAINEN, ELISABETH. 2012. *Widespread Idioms in Europe and Beyond. Toward a Lexicon of Common Figurative Units.* Peter Lang. New York.

SEROV, VADIM V. 2003. *Ènciklopedičeskij slovar' krylatyh slov i vyraženij.* Lokid-Press. Moskva.

ŠAREJKO, ANNA A. 2017. Russkij fitomorfnyj kod v sopostavlenii s pol'skim na materiale frazeologii. *Belorusskij gosudarstvennyj univesitet. Naučnaja konferencija studentov i aspirantov Berorusskogo gosudarstvennogo universiteta. 15–24 maja 2017. Minsk. V 3 č. Č.3.* Ur. Berlinskaâ, S. G. BGU. Minsk. 108–111. <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/193047/1/108-111.pdf> (pristupljeno 23. lipnja 2022.)

HE = Hrvatska enciklopedija. Mrežno izdanje. 2021. *Voće.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=65101> (pristupljeno 10. lipnja 2022.)

(Forbidden) Fruits in Croatian and Russian Phraseology

Abstract

This paper presents the results of the analysis of Croatian and Russian idioms with phytonymic components naming different types of fruit and the lexemes *voće* and *плод* as phraseological components. During the analysis an attempt is made to investigate the way in which fruit as a phraseological component is conceptualized in idioms and the way in which it influences the formation of phraseological meaning with regard to the possibility of its dual conceptualization: as a plant and as a food source. The contrastive approach aims to determine the similarities and differences in the way fruit as a phraseological component motivates the phraseological meaning in the national-culturally specific phraseological picture of the world characteristic of the two related Slavic languages. Croatian and Russian idioms with the component *jabuka/яблоко* are analyzed in more detail since it represents the phraseologically most productive phytonymic component referring to fruit in both analyzed languages.

(Запретные) плоды в хорватской и русской фразеологии

Резюме

В статье представлены результаты анализа хорватских и русских фразеологизмов с фитонимическими компонентами, которыми называются разные виды фруктов, и тех, в которых в качестве фразеологического компонента появляются лексемы *voće* и *плод*. При этом исследуется способ концептуализации фруктов как фразеологических компонентов в рамках фразеологизмов и способ, каким они влияют на образование фразеологического значения, учитывая возможность двойной концептуализации фруктов: как растения и как пищи. К анализу применяется сопоставительный подход, чтобы указать на сходства и различия в способе, которым фрукты в качестве фразеологического компонента мотивируют фразеологическое значение в национально-культурологически специфической фразеологической картине мира характерной для двух родных славянских языков. Более подробному анализу подвергаются хорватские и русские фразеологизмы с компонентом *jabuka/яблоко*, так как оно является самым продуктивным фитонимическим компонентом, относящимся к фруктам на фразеологическом уровне в обоих анализируемых языках.

Кljučне riječi: voće, fitonimi, hrvatska frazeologija, ruska frazeologija

Key words: fruit, phytonyms, Croatian phraseology, Russian phraseology

Ключевые слова: фрукты, фитонимы, хорватская фразеология, русская фразеология